Ганна Черненко, Станіслав Шумлянський

Навколомовні дискусії в новітній Україні

Hanna Chernenko, Stanislav Shumlianskyi

The Discussions on the Language Situation in Modern Ukraine

The authors investigate different types of discourse created with the aim of impacting the language situation in Ukraine. These types include journalistic articles, public speeches, scientific papers and reports, etc.

There are two main groups of such texts. Some of them are openly tendentious. Their authors try to defend one of the two most widespread languages in Ukraine, i.e. Russian or Ukrainian. Russian-defending and Ukrainian-defending discourses both could be divided into the radical and tolerant versions. Language-defending discourse classification based on these two dichotomies was developed by Stanislav Shumlianskyi in 2009.

The authors also consider the list of factors, such as addresser, addressee, and perlocutionary goals, which determine the structure of the language-defending discourse types. Changing of these factors causes changing of the discourse structure in the course of history.

Conflict interactions between different language-defending discourse types are viewed.

Scientific discourse should be an alternative to biased discourse, but the authors demonstrate that this is not always so, and describe the nuances which must be taken into account to gain an objective point of view on the language situation. The method of the comparative Expert Poll developed by Hanna Chernenko (2005) allows to carry out such an investigation and draw conclusions about future development of the language situation in Ukraine and relative legislation.

Вступ

Трансформація мовної компетенції і звички — процес складний і багатокомпонентний, тож мовний колоніалізм триває довше, ніж політичний. Наслідки співіснування панівної і підпорядкованої колись (?) мов варіюються від тихого, поступового зникнення однієї з них[1] до збройних міжетнічних конфліктів[2]. Безліч прикладів, коли мовне питання в колишніх колоніях провокувало насильство, можна знайти в книзі Девіда Летіна, що писалася (sic!) з метою довести, що така розв'язка необов'язкова[3]. На можливості мирного співіснування мов наполягає й Евен-Зохар[4], описуючи як зразкові взаємини між панівною в Парагваї іспанською мовою і мовою корінного населення гуарані, яку «за дуже нечисленними винятками, ніхто не намагається зробити офіційною»[5].

Щодо України, то ще декілька років тому в мас-медіа та наукових працях на цю тему можна було побачити твердження про малоймовірність виникнення тут мов-

ного конфлікту[6]. Оптимістичні версії було спростовано 4 липня 2012 р., коли під час мирної акції протесту проти ухвалення Закону № 9073 «Про державну мовну політику в Україні» В. Колесніченка та С. Ківалова постраждали беззбройні, у тому числі непричетні до професійної політики, люди.

Регулювати взаємодію мов і мовців так, щоб вона відбувалася гармонійно, покликана влада — в особі Президента, уряду, парламенту та ін. державних інституцій. Речники інтересів мовної групи, яка відчуває нестабільність функціонального статусу своєї мови або хоче його підняти, прагнуть спонукати державу до якихось дій або ж, навпаки, утриматися від них. Вплив може спрямовуватися і на співгромадян із тим, щоб формувати в них бажане ставлення до однієї з конкуруючих мов. Він здійснюється через ЗМІ, науково-популярні видання, громадські зібрання, на яких ухвалюються резолюції, що передаються до органів влади. Так відбувається навколомовна дискусія.

1. Моделі мовозахисного дискурсу в Україні

1.1. Спокуси стереотипного сприйняття

Існує велика спокуса вмістити навколомовні дискусії в Україні в прокрустове ложе антиномії «антиколоніальний дискурс VS імперський», ототожнивши її з антиномією дискурсів на захист української та російської мов. Потім, за українською інтелектуальною традицією, розкритикувавши їх, запропонувати власний, звичайно ж, постколоніальний і компромісний підхід. Однак уже у відомій монографії О. Гнатюк[7] ми стикаємося з ускладненням цієї схеми, адже імперському протистоїть також прозахідний модерний дискурс, представлений, зокрема, відомими письменниками О. Забужко і Ю. Андруховичем. Проте в текстах обох присутні відверто міфологізовані, про-іншовані образи Росії й росіян та упереджені оцінки російської мови, що є ознакою тенденційного антиколоніального дискурсу[8]. Виходить, що один і той самий речник за різних обставин може продукувати дискурс різного ступеня толерантності й «модерності». Скоріш за все, коли йдеться про обговорення мовного питання, чітко протиставити один тип дискурсу іншому можливо, лише якщо винести за дужки якісь деталі, нюанси, винятки, врахування яких відразу ж зруйнує однозначність дихотомій. Проте це не означає, що потрібно відмовлятися від спроб систематизувати дискурс про мовну ситуацію. Така систематизація сприятиме очудненню навколомовних дискусій, допомагаючи фокусувати погляд на суттєвому і шукати шлях до розуміння — якщо не одне одного, то принаймні того, що відбувається в цілому.

У 2009 р. С. Шумлянський[9] описав чотири моделі дискурсу про мову, спираючись на два критерії: 1) група, інтереси якої представлені в дискурсі, 2) спосіб представлення цієї групи. Уже готові «портрети» описаних моделей висвітлили дві головні опозиції, що лежать в основі їх диференціації:

1) інтереси мовців російської VS української мови,

2) радикальність VS толерантність.

Терміни *антиколоніальний*, *постколоніальний*, *імперський,* які тягнуть за собою шлейф стереотипів і довготривалих дискусій, можуть затьмарювати реальні риси аналізованих феноменів. Тож моделі дискурсу були пойменовані так:

дискурс *гегемонії* — українофільний радикальний (УР),
прагматичний дискурс — українофільний толерантний (УТ),
дискурс *вищості* — русофільний радикальний (РР),
дискурс *рівності* — русофільний толерантний (РТ).

1.2. Дискурс українофільний радикальний — гегемонії

Українська мова представлена тут вищою щодо російської завдяки державному статусу. Невідповідність статусу існуючій мовній ситуації пояснюється за допомогою концепції русифікації, згідно з якою російська мова, за винятком середовища російської національної меншини, в якому вона функціонує, в Україні чужа. Українське і російське протиставлені як «добро» і «зло». У зверненні «Просвіти» до тодішнього прем'єр-міністра В. Пустовойтенка російськомовні періодичні видання названо «сатанинськими»[10]. Чи не головним своїм завданням речники цього дискурсу вбачають боротьбу проти підвищення статусу російської.

Мовне групування ототожнюється з етнічним. Заперечується саме існування російськомовних як окремої групи: «Якщо українець завдяки життєвому досвідові й мовній практиці краще володіє російською мовою, ніж українською, то лише цей факт не є підставою для зарахування такого українця до числа „рускоязичних". Він є білінгвом»[11]. Російськомовні українці, які наполягають на своїй мовно-культурній окремішності, агресивно іншуються: вони «хворі»[12], «глухі» до української культури [13]. Їхня ідентичність — неповноцінна і містить у собі злочин: зраду рідної мови та власної спільноти[14]. Дискурс гегемонії відмовляється апелювати до цієї мовної групи, постулюючи неможливість вплинути на неї: «...Це втрачені для нації особи»[15].

Група українофонів представлена чисельно обмеженою й елітною: «Жодна душа в Україні, крім жменьки ідейних, але негрошовитих націонал-демократів, за українську мову не заступиться»[16]. Підкреслюються естетичні переваги і водночас слабкість української мови, зумовлена історичними обставинами: «Не може птах з підрізаними крилами, яким би красивим він не був, змагатися зі здоровим хижим птахом...»[17]. Речники цього дискурсу покладаються в першу чергу на державу: «Об'єктом нашого впливу й агітації мусять стати не пересічний обиватель і навіть не пересічний начальник, а начальники вищого порядку»[18].

1.3. Дискурс українофільний толерантний — прагматичний[19]

Відсутнє іншування іншомовних груп. Є прагнення уникнути конфліктів між носіями двох мов: «В Україні має панувати атмосфера взаємного порозуміння»[20]. Російськомовність трактується не як злочин, а наслідок зовнішніх обставин: «В тім, що відбулося з нашим народом, ми не можемо звинувачувати ні себе, ні своїх батьків, ні наших дідів-прадідів»[21]. Повернення до української — не обов'язок перед

кимсь, а власний вибір: «Переходь на російську, коли відчуваєш потребу. Адже Ти господар ситуації»[22]. Присутнє розуміння складності такого повернення: «Люди, які протягом свого попереднього життя користувалися виключно російською, поставлені нині перед фактом необхідності тією чи іншою мірою оволодівати ще й українською... Значна частина українського суспільства відчуває на мовному ґрунті психологічний дискомфорт»[23]. Пропонується робити це поступово: «Нам досить почати хоч яким-небудь чином використовувати українську мову в публічних місцях»[24].

В історичних ракурсах акцент робиться на вітальній силі української мови: «В нашій історії вже були успішні прецеденти відродження української мови в подібних обставинах»[25].

Натомість відбувається іншування представників начебто партнерського українофільного табору: «На її <Оксани Лєскової> думку, „стиль вареників, вусів і шароварів" — "холіра, який шкідливий"»[26]. Музикант Ю. Журавель згадує: «До нас прийшли з міськвиконкому і розтрощили стенди з афішами нашого театру через те, що вони були російською. Тоді я перейнявся ненавистю до неадекватних методів українізації і вирішив, що принципово буду говорити російською. На цьому прикладі сьогодні я усвідомлюю, як не треба впроваджувати патріотичні ідеї»[27].

Цілі цього дискурсу: 1) збільшення україномовного простору, 2) підвищення оцінки української мови російськомовними: «Ми, українці, незалежно від того, "російськомовні" ми або "україномовні", можемо назвати українськими словами "вишукана та шляхетна" тільки нашу рідну мову»[28]. Своїм головним завданням речники цього дискурсу вважають створення конкурентоздатної україномовної продукції[29].

1.4. Русофільний радикальний дискурс — вищості

Росіяни й українці в Україні представлені єдиним народом. Україномовна належність є частиною «загальноросійської» і виступає доповненням вищої російської культури: «Неможливо, відкинувши свою належність до східнослов'янської цивілізації, раптом стати самодостатньою державою європейського типу»[30]. Критерій для іншування — наполягання на окремій українській ідентичності. Носії цієї ідеї змальовуються як вкрай агресивна меншість (інколи вона локалізується у Західній Україні), що має зовнішню підтримку: «...Місцеві чикатили, поплічники натівських джеків-різників, що зазіхнули на життя Руського Світу <...> знають що без російської мови <...> деградує наш народ, згасне загальноросійська культура»[31].

Головна мета — боротьба за державний статус російської мови. Формально вона ведеться за рівність з українською, однак, з огляду на невизнання повноцінності й самодостатності української мови («Українська мова, коли нею розмовляють на базарі, абсолютно доречна і нікому не ріже вухо, але в церкві вона неприпустима»[32]), йдеться про відновлення вищого суспільного статусу: «Ми виступаємо за надання російській мові статусу державної поряд з українською. Інакше будемо приречені на <...> духовний провінціалізм»[33].

Об'єктом впливу є переважно влада, проте декларується також зацікавленість у діалозі з іншою мовною групою: «Два основні народи в Україні повинні домовитися між собою. Треба розробляти певні спільні теорії, наприклад, теорію білінгвізму, тобто володіння і українською, і російською мовами»[34].

1.5. Русофільний толерантний дискурс — рівності

Обстоювання позицій російської мови представлене захистом групових та індивідуальних прав, а законодавче підвищення статусу цієї мови — забезпеченням рівності мов та їх носіїв: «Державна політика порушує права і свободи російськомовних громадян у тих сферах, в яких держава регламентує вживання мов»[35]. Заперечується детермінованість мовної належності етнічною: «Я вважаю важливим, треба відділити проблему мови від проблеми етносу»[36]. Мовні спільноти локалізовано географічно: україномовну — у західних областях, російськомовну — у східних: «Надання російській мові статусу другої державної найбільшою мірою відобразить реальну мовну ситуацію в країні, особливо у її східній та південній частинах»[37].

Держава представлена індиферентною до мовної проблеми. Щоб привернути її увагу до мовної сфери, потрібне об'єднання російськомовних і тиск цієї групи на державу: «...Спочатку російськомовна інтелігенція повинна усвідомити свої політичні пріоритети й необхідність консолідації задля їх захисту»[38].

Українськомовна група представлена нечисленною, проте толерантно: «Ці люди відбулися як справжні громадяни»[39]. Визнається історія утисків української мови: «На мою думку, справді українська мова була пригноблена протягом багатьох років свого часу, тому підтримую розвиток української культури й української мови та державний статус останньої»[40]. Постулюється важливість діалогу: «Нам потрібно прагнути консенсусу, якщо ми хочемо мати єдину українську громадянську націю»; «Я належу до групи російськомовної української інтелігенції, яка намагається почати такий діалог <...> на жаль, україномовна інтелігенція все це ігнорує»[41].

2. Інтеракційний аналіз

2.1. Діалог із конструктами

На фоні очевидного антагонізму дискурсів гегемонії та вищості (УР та РР), які дійсно ідеально вписуються в схему «антиколоніальний VS імперський дискурс», можна було б очікувати, що прагматичний та дискурс рівності (УТ та РТ) також апелюватимуть один до одного. Тоді перші два могли б бути маргіналізовані як радикальні й витіснені на периферію аналітичної уваги. Проте ця очевидна, здавалося б, схема не спрацьовує. Сконструйований у РТ дискурсі рівності адресат-опонент виглядає швидше представником українофільного радикального, аніж толерантного дискурсу: «...Є підстави говорити про високий рівень толерантності українського народу (як російсько-, так і українськомовного), що різко контрастує

з непримиренністю, нетерпимістю українських політиків та представників гуманітарної інтелігенції»; «Від того, наскільки успішно й задовільно будуть розв'язані проблеми двох найпоширеніших в Україні мов, залежить самовідчуття людей, котрі асоціюють себе з ними: почуватимуться вони рівноправними громадянами своєї країни чи її пасинками, громадянами другого сорту»[42]. Автори статті опонують до українофілів, для яких російськомовні громадяни є українцями другого сорту. Українську «гуманітарну» інтелігенцію, що переймається мовними питаннями, вони вважають «непримиренною», залишаючи за дужками тих її представників, які продукують прагматичний дискурс. Отже, заявлена в русофільних дискурсах готовність до діалогу обертається конструюванням образу ворога, коли йдеться про речників дискурсу гегемонії, та ігноруванням інших, коли йдеться про „прагматиків". Яскравий приклад — короткий обмін репліками між М. Погребинським (дискурс рівності) та В. Куликом (прагматичний дискурс) в студії передачі «Велика політика з Євгенієм Кисельовим»[43]. Перший схвально відгукнувся про статтю В. Кулика, зазначивши, що той висловився за підвищення статусу російської мови, оскільки це відповідає 10-й статті Конституції України. Опонент заперечив: «Цього я не казав». Прагнення М. Погребинського визнати В. Кулика, навіть попри його волю, однодумцем нагадує ситуацію, про яку оповідає Ґ. Співак, намагаючись пояснити специфіку ставлення «центру» до «периферії». Філософиня згадувала, як чоловіки з академічних кіл підкреслювали її рівність з ними і водночас її винятковість, якої вона досягла завдяки «нежіночому» розумові. Ось як Ґ. Співак прокоментувала цей епізод: «Уявний центр запрошує до себе вибраних мешканців маргіналій для того, аби згодом з більшою ефективністю реалізувати ізоляцію решти периферії»[44]. У наведеному випадку русофільний «центр» запрошував приєднатися до себе представника українофільної «периферії». Так толерантний дискурс перетворюється на маніпулятивний, приписуючи опонентам думки, яких вони не висловлювали. У результаті дискусія ведеться не з реальними опонентами, а з конструктами: один — агресивний неінтелектуальний русофоб, інший — підтримує русофілів, але з якихось причин не говорить про це вголос. Дискурсу прагматиків у цій картині світу місця немає. Це збігається з теорією «німих» маргінальних суб'єктів, до яких належать, у тому числі, колонізовані народи.

2.2. Конфлікт між українофільними дискурсами

Якщо русофільні дискурси вищості й рівності перебувають між собою у відношеннях доповнення, не заперечуючи один одного, то українофільні дискурси є не стільки колегами, скільки опонентами. Конфліктогенність у вимірі «гегемони — прагматики» подеколи буває більшою, ніж у вимірі «русофіли — українофіли».

Представники прагматичного українофільного дискурсу критикують однодумців, що вибрали інші методи мовозахисту, не менш успішно, ніж русофіли. У тій-таки передачі «Велика політика...» В. Кулик значно стриманіше відреагував на спробу М. Погребинського накинути йому чужі думки, ніж на виступ І. Фаріон, яка назвала опонента-русофіла «мракобєсієм»[45]. Ю. Андрухович у своїх есеях створює

гротесковий образ українізатора-гегемона, не гірший, ніж О. Бузина: «Загал, що хорував гіпертрофією загумінкового патріотизму і в якому ще й досі покутував дух Кониського і Танячкевича, дух культу "святих" вишиваних сорочок і нещирого пафосу, який плекав у громаді патріотизм "на печі", відсталість від культурного світу і спекуляцію на патріотичному базарі»[46]. Українофільний радикальний дискурс піддали ґрунтовній аналітичній критиці М. Рябчук[47], М. Павлишин[48], О. Гнатюк[49] та ін. як антиколоніальний. Не переказуючи всіх їхніх аргументів, назвемо лише основні приводи для критики: 1) домінування історичної перспективи над футуристичною, що обертається віктимізацією української мови й нації, 2) абсолютизація українських національних цінностей (все українське — хороше) і неприйняття (пост)модерної парадигми, 3) демонізація Росії, 4) мовний пуризм, 5) надлишок емоційно-забарвленої негативно оцінної лексики, 6) негативне ставлення до російськомовних українців, що відштовхує їх від реукраїнізації.

Своєю чергою, дії прагматиків наражаються на подеколи жорстку оцінку речників дискурсу гегемонії. До прикладу, наведемо відкритий лист голови Київської організації «Просвіти» Ю. Гнаткевича до М. Гориня, одного з організаторів акції «Добра воля — 2004»[50]: «Замість того, щоб бити на сполох ..., шукати нові нестандартні методи ... боротьби за Україну ..., щоб готувати себе до нових жертовних вчинків у цей непростий для нації час, пан Михайло <Горинь> інтелігентно звертається до вовків з проханням пошкодувати пійманого зайця ... Не тратьте, пане Михайле, сили на безнадійну справу і не смішіть своїх колег по боротьбі! Зрештою, не вдавайте, ніби Ви ще боретеся!»[51] Жорстким спарингом, що випливає вже з самої назви статей, стала дискусія між Максимом Стріхою та В. Куликом у виданні «Критика-коментарі»[52].

Аналітична критика дискурсу гегемонії також не лишається без відповіді. Спробу послідовного спростування аргументів, що його знецінюють, зробив П. Іванишин[53]. Позицію О. Гнатюк доказово поставила під сумнів Роксана Харчук[54]. Дозволимо собі ширше процитувати їхні статті, бо ці тези набули значно меншого поширення, аніж згадувані праці М. Рябчука та О. Гнатюк. На думку цих авторів, аргументація їхніх опонентів хибує на 1) абсолютизацію західних цінностей і ігнорування проблеми подвійних стандартів[55], 2) надмірну категоричність в оцінках націоналізму («Критика демоліберальних цінностей, неприйняття фемінізму й гомосексуалізму ще не є свідченням фашизму»[56]), 3) неефективність, причина якої в толерантності, що неадекватна силі імперського наступу (як результат — русифікація триває)[57], 4) космополітизацію національної ідентичності замість її відновлення, 5) інтегрування імперіалістичних концептів замість їх поборювання: уславлена постмодерна іронія, застосована до практично сакральних текстів української культури (напр., «Любіть Україну» В. Сосюри), продовжує традицію імперіалістичної деструкції національної культури[58].

Можна припустити, що ухвалення Верховною Радою сумнозвісного закону № 9073 стало не лише результатом особливостей української політики, але й дискусії довкола мовного питання. Русофільний дискурс виявився одностайнішим, а отже, шальки терезів державної політики гойднулися в цей бік.

2.3. Структуротворчі чинники

2.3.1. Завдання

Два українофільні і два русофільні дискурси, протиставлені за типом «підзахисного» об'єкта, перегукуються як кості доміно: толерантний — радикальний, вищості — рівності. У дискусійному навколомовному полі вони врівноважують один одного як два протилежні заряди. Допоки є один — продовжує своє існування інший. Кожен з них має свої завдання, свою аудиторію і своїх адресантів — авторів. Зміни у внутрішній структурі та структурі інтеракцій цих дискурсів можуть відбутися, якщо відбудеться зміна одного з трьох указаних чинників.

Наприклад, українофіли вважатимуть, що ніщо не загрожує функціонуванню і розвитку української мови як державної. Тоді, за рахунок дискурсу гегемонії, буде посилена роль толерантного дискурсу як такого, що ставить собі за мету не адміністративне утвердження української, а підняття її привабливості в умовах вільного вибору. У цьому випадку русофільні дискурси переорієнтуються на державу — як головного опонента[59]. І навпаки, у разі надання широких прав російській мові русофільний дискурс рівності втратить актуальність. Питання, що має відбутися, щоб проросійський дискурс вищості, лейтмотивом якого є існування єдиного руського народу, перестав існувати, лежить у геополітичній площині і виходить за тематичні межі цієї статті.

О. Гнатюк, щоправда, стверджує, що завдання, які ставлять перед собою автори антиколоніального дискурсу, а в сфері мовного питання — українського радикального дискурсу гегемонії, вже виконано: «Імперія перестала існувати, отже, можна безпечно з нею боротися»[60]. Є, однак, моменти, які змушують у цьому сумніватися.

1. Деякі фахівці з постколоніального аналізу вже пойменували сучасну українську суспільно-політичну ситуацію неоколоніальною[61].

2. Навіть якщо комусь теза про неоколоніалізм в Україні видається сумнівною, мусимо визнавати, що колишня колоніальна залежність має довготривалі наслідки, у тому числі лінгвістичні. Ймовірність міжетнічного конфлікту, різновидом якого є міжмовний, у постколоніальній державі залишається високою доти, доки ці наслідки не буде усунено, компенсаційні заходи не вжито в повній мірі, а винних — не визнано й покарано[62]. Йдеться, схоже, про люстрацію, а в площині мовного питання — про підтримувальні заходи на користь мови, яка потерпала від утисків: так звану мовну нормалізацію[63]. У світлі цього, наголосимо — європейського, підходу до запобігання етнічним конфліктам дискурс гегемонії вже не виглядає аж таким конфліктогенним і радикальним. Якщо історичну справедливість не відновлено, а питання про неї лишається за межами інших дискурсів або навіть критикується ними[64], то порожня клітина аргументаційної матриці має бути кимсь заповнена й подана у формі, властивій цьому дискурсу.

3. Хоча «імперія перестала існувати», однак залишився імперський, або русофільний, радикальний дискурс вищості, що його в очах третіх осіб — спостерігачів, у першу чергу — держави, врівноважує дискурс гегемонії. Надмір негативної експресії в цих дискурсах — результат комунікативного віддзеркалення. Як то пише

К. Бриньов: «Лайка у відповідь на образу, плюс до всього іншого, це ще й метамовне висловлювання, яке оцінює лайку, що прозвучала першою»[65]. Не забуваймо також, що беззастережне іншування опонента є частиною т.зв. енкратичної мови — мови влади. Тож критикована риторика радикальних мовозахисних дискурсів — це водночас заявка на панівну позицію підзахисної мови. У контексті одночасного існування ці дискурси — своєрідна демонстрація м'язів, гра на упередження чи відстрашення опонента від проблеми більшою мірою, ніж заохочення (задекларoване в русофільному дискурсі вищості) до діалогу.

2.3.2. Адресант (автор)

Можна було б припустити, що зміна покоління, яке виховувалося на радянському пропагандистському дискурсі, новим — тим, яке вже встигло познайомитися з тоншими маніпулятивними засобами впливу, призведе до поступової анігіляції радикальних дискурсів. Проте критиковані риторичні структури цих дискурсів[66] не є унікальними ні для радянської пропаганди, ні навіть для проросійського імперського дискурсу, що сягає корінням щонайменше початку XIX ст.[67] Вони використовуються в будь-якій державі під час військового чи політичного протистояння, що потребує мобілізації національних сил[68]. Отже, мовна особистість кожного з авторів, звичайно, зумовлює індивідуальні особливості їхніх текстів, але якщо йдеться про специфіку виокремлених моделей дискурсу, можна казати, що це ситуація, коли дискурс знаходить свого автора.

2.3.3. Адресат

Серед адресатів, тобто об'єктів впливу, усіх, окрім українофільного прагматичного, дискурсів є держава, яку автори намагаються переконати в необхідності проводити політику на підтримку їхньої підзахисної мови. У разі, якщо держава почне реалізовувати пропоновану програму, потреба впливати на неї як провідне завдання дискурсу відпаде. Однак це автоматично актуалізує завдання такого впливу для дискурсів з іншою підзахисною мовою і призведе до їх радикалізації.

Іншим адресатом виступає в першу чергу інтелігенція, а також ті, хто з різних причин не байдужий до мовного питання. Ця аудиторія не уніфікована. Залежно від її особливостей ефективність матимуть різні засоби впливу. Для тих, хто споживає інформацію через обмежену кількість каналів, має недостатньо високу інтерпретаційну компетенцію, щоб фільтрувати відверто пропагандистські засоби, і *a priori* поділяє думки автора, переконливою може бути риторика радикального дискурсу. Користувачі великої кількості альтернативних джерел інформації, а також ті, чиї погляди відрізняються від пропагованих, потребують більш вправного підходу: в діапазоні від маніпулятивних технологій до переконання логічними аргументами. Цей підхід забезпечує толерантний дискурс. У міру розвитку свободи слова й поширення Інтернету мас-медійне повідомлення сприйматиметься все менш беззастережно і радикальний дискурс втрачатиме свою аудиторію, природним чином модифікуючись у бік толерантного.

Таку модифікацію можна бачити на прикладі просвітницьких брошур А. Погрібного[69], І. Ющука[70], А. Демчука[71] та ін., що вийшли протягом останнього десятиріччя. Наприклад, А. Погрібний, іншуючи російськомовних українців, виділяє групу тих, хто вже перебуває «на шляху повернення до своєї істинної ідентичності»[72]. Констатуючи тиск ЄС на українську владу у зв'язку з необхідністю ухвалення Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, він не займає щодо Європи оборонної позиції, відзначаючи: «Менше за все, я звинувачував би в цьому Європу. Вона що? Просто знає, що права особи, права меншин слід захищати, і щодо цього має рацію. Але, мабуть, не має вона рації в уявленнях про справжній, істинний стан мовної ситуації в Україні <...> Хіба це не справа самої України — роз'яснити свою специфіку, як і самій потурбуватися про те, щоб адаптувати Хартію до цієї специфіки?»[73] Брошура А. Демчука «Полустертая нация» взагалі написана російською мовою[74]. І А. Погрібний, і І. Ющук широко цитують міжнародні правозахисні юридичні документи, в яких ідеться про необхідність стимулювати використання державної мови в усіх сферах, заохочуючи національні меншини до інтеграції. Радикальний русофільний дискурс[75] також широко експлуатує тексти відповідних документів, де відзначається право на мовнокультурну самоідентифікацію та широке використання регіональних мов і мов національних меншин. Юридичні аспекти з'явилися в радикальних дискурсах, коли в ЗМІ почалося активне обговорювання проблем імплементації та адекватного перекладу Хартії і нового мовного законодавства, а отже, стало можливим розраховувати на обізнаність широкої аудиторії з цим типом аргументації.

2.4. Модифікація мовозахисних дискурсів

Як бачимо, описані моделі дискурсів не є застиглими формами. Вони модифікуються разом зі своєю аудиторією і завданнями. Їхня специфіка увиразнюється лише у співвіднесеності цих моделей між собою.

Градуйованість радикальності цікаво демонструє згадувана дискусія між В. Куликом та М. Стріхою[76]. Перший звинуватив другого в надмірній емоційності, водночас сам М. Стріха протиставляє свою позицію позиції тих, хто хотів би «вдаватися до мовного насильства за прикладом Алжиру, який у 1960-ті викорінював "з кров'ю" французьку й утвердив натомість "коранічну" арабську, яку мало хто до того знав (це, по-перше, не відповідає моїм ліберально-консервативним переконанням, а по-друге — явно нереально в наших конкретних умовах, хоч би як прагнув такого сценарію дехто з маргінальних націонал-радикалів)»[77].

Іноді один текст має ознаки різних типів дискурсу, як це можна бачити на прикладі згадуваних брошур А. Погрібного та О. Демчука. Подеколи одна й та сама особа залежно від завдання та ситуації продукує тексти, належні до різних за ступенем толерантності дискурсів. Яскравим прикладом є виступ Ірени Карпи на акції протесту в липні 2012 р., який вона почала спробою вдатися до прагматичного дискурсу, переконуючи аудиторію та залучаючи логічні аргументи. Однак наприкінці виступу сама аудиторія спонукала ораторку перейти в режим скандування («Ми

українці, а не хохли!»), тобто звернутися до дискурсу гегемонії[78]. Це закономірно, адже під час акцій протесту в колі однодумців постає завдання не переконувати, а мобілізувати. І для цього оптимальним виявився саме щедро розкритикований українофільний радикальний дискурс.

3. Науковий дискурс як альтернативний засіб впливу на мовну політику в Україні

У ситуації, коли русофільні та українофільні дискурси врівноважують один одного, владі залишається лише балансувати між протилежними рівноінтенсивними вимогами і нормалізувати центризм, що свого часу помітив В. Кулик[79].

Якщо держава все ж таки хоче поводитись активно у сфері мовної політики, вона має два варіанти: виявити волюнтаризм, орієнтуючись лише на один тип дискурсу — русофільний чи українофільний — і таким чином провокуючи радикалізацію дискурсу, орієнтованого на захист іншої мови, що закінчується масовими протестами.

Другий варіант — спиратися на експертні думки. Проблема в тому, що на сьогодні наукових праць, які б до певної міри не асоціювалися з русофільним чи українофільним дискурсом, обмаль. І навіть якщо в анотації зазначено, що, «розглядаючи актуальну проблему „Україна і російська мова", автор вирішує її з позицій відповідального громадянина і об'єктивного вченого-мовознавця», це не захищає читача від можливості натрапити в цій книзі на тенденційне твердження про те, що українській мові не більше 200–300 років[80]. Науковий дискурс, присвячений мовній ситуації в Україні, хибив на упередженість, або, іншими словами, — межував з публіцистичним, ще в XIX ст. Достатньо пригадати теорію М. Погодіна або почитати вже цитовані нами статті О. Іванова — професора Київського університету ім. Св. Володимира (сьогодні — ім. Т. Шевченка), де він закликає «задушити хохломанію»[81]. Приклади тенденційності знаходимо в текстах радянського періоду як з одного[82], так і з іншого (переважного це праці емігрантів) боку[83]. Резолюції наукових конференцій, присвячених мовному питанню, які активно надсилаються в органи влади, суперечать одна одній, що знецінює силу їхнього впливу.

Звичайно, є наукові праці, в яких беруться до уваги обидві закономірності в розвитку мовної ситуації в Україні — до розширення функцій української та до збереження російської в певних сферах мовного простору. З огляду на ці тенденції автори дають рекомендації стосовно оптимальної мовної політики[84]. У кожній з них прописано необхідність застосовувати українську мову в усіх сферах життя, водночас сприяючи — більшою чи меншою мірою — використанню інших мов. Однак питання: якою мірою — більшою чи меншою? — не отримує вичерпної відповіді. Не завжди чітко розмежовуються сфери, в яких може використовуватися лише державна мови, і ті, де можна вживати інші мови. Іноді спроба такого розмежування робиться, але не для всіх сфер.

Методику компаративного експертного дослідження мовного питання «Мовна ситуація в Україні: шляхи гармонізації» розробила Г. Черненко[85] з метою взяти

до уваги не лише конкуруючі точки зору на розвиток мовної ситуації в Україні, але й врахувати всі функціональні сфери, на розподіл яких між мовами різні сторони навколомовної дискусії дивляться по-різному. Протилежні погляди на мовну ситуації в Україні презентували групи філологів-русистів та філологів-україністів. Кожна складалася з 19 осіб. Філологів відповідних спеціальностей було обрано за респондентів, оскільки вони, по-перше, мають достатню кваліфікацію для того, щоб фахово оцінити мовну ситуацію. По-друге, завдяки прагматичним причинам та професійній емпатії вони можуть адекватно відбивати інтереси носіїв відповідних мов. Була задіяна також нейтральна група — філологів інших спеціальностей та фахівців-політологів, істориків, філософів, тобто тих, у чию компетенцію входять мовні питання. Переважна більшість учасників опитування мали наукові ступені й були працівниками НАН України та університетів з усіх регіонів України (Київ, Маріуполь, Житомир, Львів, Севастополь, Суми, Харків, Хмельницький).

Для розгляду було запропоновано 5 основних функціональних сфер (офіційно-ділова, науки, освіти, мас-медіа, сфера послуг), деталізованих у конкретних комунікативних ситуаціях, щодо яких респондентам було поставлено 41 питання з переліком варіантів, наприклад:

14. Якою мовою повинне здійснюватися судочинство?

1) українською,

2) українською або російською,

3) мовою, прийнятною для більшості населення цього регіону,

4) будь-якою мовою за взаємною згодою сторін,

5) українською з обов'язковим наданням перекладача учаснику процесу, який не володіє цією мовою, не залежно від того, має він українське громадянство чи ні,

6) українською з обов'язковим наданням перекладача учаснику процесу, який не володіє цією мовою, якщо він не є громадянином України,

7) інше[86].

У загальному питанні увага експертів була зосереджена не на власних уподобаннях, як це часто робиться під час соціологічних опитувань (якою мовою вам зручно користуватися? якою ви частіше послуговуєтесь? тощо), а на інтересах держави — тобто на основному об'єкті впливу наукового неупередженого дискурсу: «Який розподіл сфер функціонування між українською та іншими мовами, поширеними в Україні, ви вважаєте найсприятливішим для успішного розвитку держави?»

Зауважимо, що опитування було письмове, анонімне, респондентам пропонувався закритий список питань і лише в кінці вони мали можливість висловити додаткові міркування. Таким чином, фахівці були звільнені від групового впливу, який підвищує емоційність дискусії та впливає на щирість відповідей. Вони також були позбавлені можливості наводити аргументи, що могло б підштовхнути їх до перетину межі між експертним та пропагандистським дискурсом.

У результаті цього опитування вдалося виявити 8 безконфліктних питань, щодо яких експерти усіх груп «проголосували» однаково. Вони стосувалися мови збройних сил, особових та правоустановчих документів, письмових звернень до центральних органів влади (відповіді «тільки українська»). У питаннях про усне спілкування громадян з органами місцевої влади і медичних працівників зі своїми пацієнтами експерти віддали перевагу варіанту «будь-яка мова, обрана за згодою сторін». За використання поряд з українською меншинних та міжнародних мов проголосувала більшість, відповідаючи на питання про мову маркування товару.

У 16 питаннях одностайність виявили більшість експертів-україністів та нейтральної групи. Ці питання стосувалися науки, з якою тісно пов'язана сфера вищої освіти. Сюди потрапили також питання про ЗМІ, де бачимо опір русистів контролю за медіа-мовленням і визнання іншими групами необхідності зберігати за українською мовою обов'язкову частку мас-медійного простору.

Щодо 8 питань однакову думку мали більшість експертів-русистів та нейтральної групи. Зазвичай це випадки, коли нейтральна група не погоджувалася з наполяганням україністів на українському монолінгвізмі. Відповідні питання стосувалися сфери послуг і дошкільного виховання.

Було також 9 конфліктних питань, для яких не вдалося встановити варіант відповіді, рівною мірою прийнятного хоча б для двох груп. Це питання про мову судочинства і правоохоронних органів, мову публікацій у регіональних наукових виданнях, мовлення на центральних теле- та радіоканалах, рекламу.

Можна бачити, що погляди представників різних мовних груп мають дещо спільне: про це свідчать 8 безконфліктних і 24 частково безконфліктних питання, для яких вдалося визначити варіант відповіді, що набрав більшість голосів з урахуванням нейтральної групи. Тієї самої «центристської», яка, на думку дослідників, відіграє роль своєрідної буферної зони й не дає міжмовній суперечності перейти у стадію відкритого конфлікту.

Результати цього дослідження не лише доповнюють список намагань врахувати різні точки зору на проблему. Це водночас підґрунтя для нормалізації уявлення про мовну ситуацію в Україні як про конфліктну. Вони демонструють, що в деяких питаннях думки навіть фахівців про перспективи оптимального розвитку мовної ситуації в Україні є несумісними, і на сьогодні з цим фактом доводиться змиритися. За таких обставин виникають сумніви в доцільності прийняття будь-якого базового законодавчого документа про мови в Україні. Виглядає так, що зовсім не випадковою була мовна політика попередніх урядів і президентів, які віддавали перевагу поодиноким указам. Результати дослідження дають уявлення про те, які заходи з мовної політики можна впроваджувати рішуче і безпечно (безконфліктні питання), які можуть призвести до конфлікту з українофільною чи русофільною радикально налаштованою групою населення (частково безконфліктні питання з особливою думкою русистів чи україністів), а які збурять усе суспільство (конфліктні питання).

Висновки

Попри формальну деколонізацію України, а отже, відкриті начебто можливості для реукраїнізації суспільства, на мовну ситуацію в Україні продовжують впливати процеси колонізації. У результаті за двадцять років незалежності сформувалася стійка суперечність між тенденцією до збереження, а подеколи навіть посилення позицій російської мови та тенденцією до розширення функціональних сфер української. Обидві тенденції мають своїх громадських захисників, що спродукували врівноважену систему українофільного й русофільного дискурсів та їхні радикальну й толерантну версії. Кожен із цих дискурсів має своє завдання, свого адресата, існування яких зумовлюють специфічну риторику. Ця риторика може адекватно оцінюватися лише з огляду на ефективність виконання заявлених нею завдань. Зважаючи на це, сумнівною видається доцільність дискусії на тему, який українофільний дискурс кращий — радикальний чи толерантний?

Альтернативою мовозахисним дискурсам є експертний науковий дискурс про мовне питання, який, однак, часто тяжіє до тенденційного, а пропоновані в ньому компромісні підходи до мовної ситуації не охоплюють усіх потенційно конфліктних функціональних сфер і потребують деталізації.

Таку деталізацію, з урахуванням протилежних точок зору, було здійснено під час компаративного експертного опитування «Мовна ситуація в Україні: шляхи гармонізації». Воно продемонструвало, що уявлення про компромісний варіант мовної політики в Україні можна отримати, лише надавши можливість фахівцям з цього питання висловити свою думку безпечно, тобто анонімно, позбавивши їх групового впливу однодумців, так само як і подразнюючого образу опонента, наодинці з питальником, без необхідності наводити аргументи, що звільняє від спокуси вдатися до пропагандистської риторики чи маніпулятивних технологій. Інший важливий чинник, який відкриває можливості для реального діалогу, нехай навіть «заочного» і «німого», — розщеплення узагальненого мовного питання про статус мови (воно своєю жорсткою дихотомічною логікою зависає над мовним простором, наче гільйотина) на максимально деталізовані, що стосуються кожної окремої функціональної сфери і типових комунікативних ситуацій, охоплених нею.

---

[1] *Crystal D.* Language Death. Cambridge, 2010.

[2] *Shell M.* Language Wars. The New Centennial Review. 2001. № 1 (2). P. 117.

[3] *Laitin D.* Language Conflict And Violence: Or The Straw That Strengthened The Camel's Back. Estudio/Working Paper, 1999. Ел. режим доступу від 2.08.2012: http://www.march.es/ceacs/publicaciones/working/archivos/1999_137.pdf

[4] *Even-Zohar I.* Language Conflict and National Identity//Nationalism and Modernity: A Mediterranean Perspective/Ed. by J. Alpher. New York, 1986. P. 126–135//http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/papers/lngconfl.htm

[5] Ці дві позиції посідають значне місце у політичному дискурсі багатомовних країн. Перша здебільшого є підґрунтям «імперських» стратегій, так само як стратегій

«емансипації», спрямованих на забезпечення домінування одній з конкуруючих мов. Друга є основою аргументації на користь мовного плюралізму в демократичних країнах, хоча в реальності нерідко використовується, щоб зберегти панівні позиції однієї з мов (Радянський Союз, режим апартеїду в ПАР).

[6] *Котигоренко В. О.* Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні. Політологічний концепт. К., 2004. С. 411, 422; *Нива Ж.* Інтервью//Столичные новости. № 40. 13–20 октября 1998 г. С. 25; Українська мовна політика як модель для інших держав// Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації/ За ред. Ю. Бестерс-Дільґер. К., 2008. С. 338–339.

[7] *Гнатюк О.* Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. К., 2005.

[8] «Українська мова не виробила власної тоталітарно-"блажної" традиції <…> дісталася вигідно чистою від ГУЛАГівського спадку <на відміну від російської>»(*Забужко О.* Мова і право//Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. К., 2001. С. 131); «Щось таке злочинне, таке причинне прозирає з їхніх сумирних писків» (*Андрухович Ю.* Листи в Україну //http://poetry.uazone.net/default/pages.phtml?place= andrukhovych &page=andr12).

[9] *Shumlianskyi S.* Conflicting Abstractions: Language Groups in Language Politics in Ukraine// International Journal of the Sociology of Language. 2010. № 201. Pp. 135–161; *Шумлянський С.* Мовна політика у двомовному суспільстві (на прикладі України): Дис. …канд. політ. н. К., 2009.

[10] *Гнаткевич Ю.* Чи злетить птах у синє небо? (Нариси про русифікованих і русифікаторів та гірку долю української мови в незалежній Україні). К., 1999. С. 101.

[11] *Там само.* С. 70.

[12] *Погрібний А.* Світовий і мовний досвід та українські реалії. К., 2003. С. 66.

[13] *Савойська С.* Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації національної єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації. К., 2011. С. 23.

[14] *Гнаткевич Ю. Л.* Кучма продовжує зросійщення України: Відгук на проект указу Президента «Про задоволення культ.-освіт. потреб громадян України рос. національності»//Вечірній Київ. 1999. 3 липня. С. 1–2; «Не поступайся своїми мовними правами заради вигоди, привілеїв, лукавої похвали — це зрада свого народу» (*Іванишин В., Радевич-Винницький Я.* Мова і нація. Дрогобич, 1994//http://studentbank.ru/view.php?id=32770

[15] *Погрібний А.* Світовий і мовний досвід та українські реалії. К., 2003. С. 66.

[16] *Гнаткевич Ю.* Чи злетить птах… С. 76.

[17] *Гнаткевич Ю.* Чи злетить птах… С. 101.

[18] *Гнаткевич Ю.* Чи злетить птах… С. 52.

[19] В основу опису було покладено агітаційні матеріали громадського руху «Не будь байдужим!» Лідерами руху є відомі (переважно рокові) музиканти з популярних гуртів — «Тартак», «Мандри», «От Вінта» та ін., зокрема буклет «Зроби подарунок Україні! Переходь на українську!» (наклад — 20 000, поширювався під час концертів та інших акцій руху).

[20] Зроби подарунок Україні! Переходь на українську! [буклет]. К., 2007. С. 8.

[21] *Свіржецький К.* Мови в Україні: відродити українську — захистити російську// http://exlibris.org.ua/swirz/index.html.

[22] Зроби подарунок Україні!.. С. 9.

[23] [*Доній О.* Інтерв'ю] Чи існує в Україні проблема російської мови? Експерт-опитування. Центр досліджень політичних цінностей//http://www.vox.com.ua/data/2006/02/27/chy-isnuye-v-ukraini-problema-rosiiskoi-movy-ekspert-opytuvannya.html.

[24] *Свіржецький К.* Мови в Україні…

[25] *Свіржецький К.* Мови в Україні…

[26] *Францева Е.* Язык для нужд маскульта//Киевские ведомости//http://kv.com.ua/archive/16715/culture/16729.html.

[27] Зроби подарунок Україні!.. С. 16.

[28] *Свіржецький К.* Мови в Україні…

[29] Зроби подарунок Україні!.. С. 8, 18; *Францева Е.* Язык для нужд маскульта…

[30] *Свистунов А.* Наше кредо — единство Руси//Русский Мир. 2001. Август-сентябрь. С. 2.

[31] Вернуть наш язык!//Русская правда. 2004. Октябрь. С. 1.

[32] Таврида православная. Животворный источник: видавництво Косьмо-Доміанівського монастиря (цит. за: *Власенко В.* Агатангел Кримський про українське слово в українській церкві//Агатангел Кримський — творець та інтерпретатор літератури. Сімферополь, 2002. С. 6–11).

[33] *Свистунов А.* Наше кредо — единство Руси…

[34] *Свистунов А.* Наше кредо — единство Руси…

[35] *Погребинський М., Білецький М., Большов Є., Кірюхин Д., Толпиго О.* Російська мова в Україні — без емоцій//Дзеркало тижня. 2010. 24 вересня. № 34 (814). С. 18.

[36] *Чаленко А.* [Владимир Маленкович:] «"Кроком руш" і "шагом марш" нельзя кричать одновременно…»//Киевские Ведомости. 2000. 10 апреля. С. 6.

37 [*Зайцева И.* Интервью] Старцев В. Язык мой, чей ты враг?//Зеркало недели. 2003. 17 березня. № 8 (433).

[38] *Лопатин В.* Плата за компромисс [интервью с В. Маленковичем]//Киевский телеграф. 2001. 24 вересня. С. 8.

[39] Там само.

[40] *Чаленко А.* [Владимир Маленкович:]…

[41] Багатокультурність і становлення сучасного демократичного суспільства. К., 2003.

[42] *Погребинський М., Білецький М., Большов Є., Кірюхин Д., Толпиго О.* Російська мова в Україні…

[43] Велика політика з Євгенієм Кисельовим. Випуск від 06.07.2012 //http://politika.inter.ua/ru/episode/160.

[44] *Співак Ґ.* Тлумачення та культура. Маргіналії//Співак Ґ. В інших світах. Есеї з питань культурної політики. К., 2006. С. 201–229.

[45] Велика політика з Євгенієм Кисельовим. Випуск від 06.07.2012…

[46] *Андрухович Ю.* Аве, Крайслер!//*Андрухович Ю.* Моя остання територія: вибрані твори: поезія, проза, есеїстика. – Львів, 2009. – С. 233–248.

[47] *Рябчук М.* Від Малоросії до України. Парадокси запізнілого націєтворення. К.: Критика, 2000. С. 124.

[48] *Павлишин М.* Постколоніальна критика і теорія//Антологія світової літературно-критичної думки XX ст./За ред. М. Зубрицької. Львів, 1996. С. 531–535.

[49] *Гнатюк О.* Прощання з імперією…

[50] Акція полягала в заклику до власників та редакцій російськомовних друкованих медіа у День незалежності України видати номери своїх видань повністю або частково українською. Організатором виступила Українська всесвітня координаційна рада на чолі з М. Горинем із середовища товариства «Просвіта». Звернення підписали, зокрема, голова Харківської правозахисної групи Є. Захаров, рок-музикант О. Скрипка, президент Національного університету «Києво-Могилянська Академія» В. Брюховецький.

[51] *Гнаткевич Ю.* Цей дуже дивний Горинь//Українська республіканська партія «Собор». [2004]//http://old.urpsobor.org.ua/zayavy/zv290604.htm.

[52] *Стріха М.* «Інтелектуальна гігієна», чи «інтелектуальна мастурбація»?//«Критика-Коментарі». 2003. 22 квітня.

[53] *Іванишин І.* Два постколоніалізми: національно-екзистенціальна диференціація// Вісник Львівського університету. 2004. Вип. 33. Ч. 2. С. 191–198.

[54] *Харчук Р.* Особливості українського способу дискутувати//Літакцент. 2007. 21 листопада//http://litakcent.com/2007/11/21/roksana-harchuk-osoblyvosti-ukrajinskoho-sposobu-dyskutuvaty/.

[55] «Йому <Є. Пашковському> треба було писати не про Чорнобиль, а про басків, яким ліберальна Європа відмовляє в незалежності, про Росію, яка, незважаючи на диктаторський режим, залишається у складі великої вісімки, про війну у Чечні й Іраку, що їх європейці приймають як даність, зрештою про Україну, на громадянах якої випробовуються найновіші європейські лікарські засоби» (*Р. Харчук.* Особливості українського способу дискутувати…).

[56] *Харчук Р.* Особливості українського способу дискутувати…

[57] *Павлишин М.* Аналогічну думку висловлює М. Стріха, пишучи, що це «безперспективна (з погляду ідеалів, що їх я сповідую) позиція, що не лишає фактично жодних дієвих важелів опору "креолізації" України» (*Стріха М.* «Інтелектуальна гігієна», чи «інтелектуальна мастурбація»…).

[58] Від себе додамо, що в даному разі йдеться про продовження традиції зводити колонізовану культуру до низьких гумористичних жанрів, вимиваючи з неї високе шляхом замовчування, як у випадку з українськими модерними творами поч. XX ст., спрощення інтерпретацій, як це мало місце з Т. Шевченком, або мовного привласнення (напр., англомовні ірландці Б. Шоу та Д. Джойс, російськомовний М. Гоголь, Є. Євтушенко та багато ін., а також російськомовні переробки «Четьїх-Міней» Дмитра Ростовського у XVIII ст.).

[59] Як було в Латвії аж до проведення референдуму про статус російської мови, який дав негативну відповідь на це питання.

[60] *Гнатюк О.* Прощання з імперією… С. 481.

[61] *Микола Рябчук*: «Колоніальний статус України був очевидний для мене вже у старших класах»//Інформаційний портал «Про Волинь»//http://provolyn.com/interview/4914-90~mykola-rjabchuk-kolonialnyjj-status.html.

[62] *Baldwin C., Chapman C., Gray Z.* Minority Rights: The Key to Conflict Prevention. UK, 2007//Minority Rights Group International//http://www.gsdrc.org/go/display&type=Document&id=3224.

[63] Тобто «відновлення мовної спільноти й формування її мовної свідомості, що включає в себе, між іншим, усвідомлення мовної та культурної єдності регіонів, котрі послабили свою колишню єдність» (*Нарумов Б.* Социолингвистика в Испании//Зарубежная социолингвистика. Германия. Испания. М., 1991. С. 115). Це було написано з приводу мовної ситуації в Іспанії, тож проблеми України, в тому числі проблема подолання регіональної роз'єднаності, як бачимо, не унікальна.

[64] Р. Лозинський закликає не акцентувати уваги на історичних питаннях (*Лозинський Р. М.* Мовна ситуація в Україні. Львів, 2008. С. 435). Н. Костенко пояснює «зацикленість» на питанні історичної справедливості небажанням переходити до вирішення нагальних питань держави й суспільства, а саме створення прийнятних умов існування людини (*Костенко Н. В.* Кримсько-татарський конфлікт: ціннісний вимір / Національний ін-т стратегічних досліджень. Наукові доповіді. Вип. 39. К., 1995), О. Забужко називає таку зацикленість некрофілією (*Забужко О.* «Психологічна Америка» і азіатський ренесанс, або знову про Карфаген//Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. К., 2001. С. 197–236).

[65] *Бринев К. И.* Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая експертиза. Автореферат … д-ра филол. наук. Кемерово, 2010. С. 27.

[66] («Він [український націоналізм] удався до єретичної модифікації панівного дискурсу, щоб сформулювати його засобами власну програму» (*Рябчук М.* Від Малоросії до України. Парадокси запізнілого націєтворення. К., 2000. С. 81, 84, 259); «Неупереджений читач може згадати в подібних характеристиках до болю знайому стилістику і риторику радянської тоталітарної публіцистики зразка 1937 р., коли за критикою наставав арешт критикованого» (про книгу Л. Масенко «Мова і суспільство: постколоніальний вимір» (К., 2004). *Тараненко О.* Про сучасну критику української лексикографії та про самих критиків//Мовознавство. 2005. № 2. С. 96).

[67] Щоб зберегти оригінальний колорит цієї риторики, наведемо цитату без перекладу: «Так как мы заявили уже намерение посвятить хохломании длинный ряд еженедельных статей, то и не торопимся схватить это чудище за рога <…> Как читатель видит, оно обставляется такими сооружениями и снарядами, что не увернется. По окончании этих сооружений, снарядов и приспособлений легче будет его поймать, а если читатели помогут, то и сковать и даже задушить» (*Иванов А. В.* По поводу хохломании. К., 1881. С. 10).

[68] *Клемперер В.* Язык Третьего рейха//Записная книжка филолога. М., 1998; *Почепцов Г.* Коммуникативные технологии двадцатого века. К., 2002. С. 127–135; Язык и стиль буржуазной пропаганды. М., 1988.

[69] *Погрібний А.* Світовий і мовний досвід та українські реалії. К., 2003.

[70] *Ющук І.* Якщо ти українець, то чому соромишся української мови, однієї з найрозвиненіших і найспівучіших мов світу? К., 2007.

[71] *Демчук А.* Полустертая нация. К., 2009.

[72] *Погрібний А.* Світовий і мовний досвід… С. 66.

[73] Там само. – С. 57–58.

[74] *Демчук А.* Полустертая нация…

[75] *Филатов В.* На каком языке нам молчать? – Донецк, 2004.

[76] *Стріха М.* «Інтелектуальна гігієна»…

[77] Там само.

[78] *Ірена Карпа* «Врятуй свою мову!», м. Київ, 18.10.2010 //http://www.youtube.com/watch?v= RDnNlweJ96g&feature=related.

[79] *Кулик В.* Дискурс українських медій... С. 423–434.

[80] *Филатов В.* На каком языке нам молчать…

[81] *Иванов А. В.* По поводу хохломании…

[82] Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали. К., 2005.

[83] *Чапленко В.* Мовна політика більшовиків на Україні в 1950–60-х рр. Чикаго, 1974.

[84] *Вишняк О.* Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи. К., 2009; Проект. Концепція державної мовної політики в Україні//Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. К., 2008. С. 390–397; Рекомендації щодо майбутньої мовної політики України//Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації/За ред. Ю. Бестерс-Дільґер. К., 2008. С. 332–339; *Лозинський Р.* Мовна ситуація в Україні. Львів, 2008; та ін.

[85] *Черненко Г.* У пошуках соціолінгвістичної відповіді на мовне питання в Україні (за результатами експертного опитування). К., 2010; *Черненко Г.* Прогнозування мовного конфлікту як соціолінгвістичне завдання//Мовознавство. № 2. 2011. С. 47–56.

[86] Ось як розподілилися відповіді на це питання в різних групах і загалом:

Варіанти відповіді	**Русисти**	**Україністи**	**Нейтральна група**	**Усі**
14. Якою мовою повинне здійснюватися судочинство?				
Українською	0 %	37 %	16 %	18 %
Українською або російською	16 %	0 %	0 %	5 %

Варіанти відповіді	Русисти	Україністи	Нейтральна група	Усі
14. Якою мовою повинне здійснюватися судочинство?				
Мовою, прийнятною для більшості населення цього регіону	11 %	0 %	11 %	7 %
Будь-якою мовою за взаємною згодою сторін	37 %	0 %	11 %	16 %
Українською з обов'язковим наданням перекладача учаснику процесу, який не володіє цією мовою, не залежно від того, має він українське громадянство чи ні	26 %	16 %	42 %	28 %
Українською з обов'язковим наданням перекладача учаснику процесу, який не володіє цією мовою, якщо він не є громадянином України	5 %	53 %	26 %	28 %
Інше	5 %	0 %	0 %	2 %

HANNA CHERNENKO is a Candidate of Sciences in Philology and a Research Fellow in the Department of Philology at Taras Shevchenko Kyiv National University (Ukraine). She is the author of 75 scientific publications and more than 20 mass-media publications on the problems of cognitive linguistics and sociolinguistics. 20 of them are about the language situation in Ukraine. Her most recent publications related to the language situation are: *Searching the clues to the language problems in Ukraine (on the results of Expert Poll)* (in Ukrainian, Kyiv, 2010); The prediction of a languages conflict as a sociolinguistic task [in Ukrainian] // *Movoznavstvo*. 2011. № 2. Pp. 47–56); Language situation in Ukraine: Conflict prevention// *Dialogue of languages – dialogue of cultures: Ukraine from a global point of view;* forthcoming, München – Berlin, pp. 145–155); "Language policy: How to predict a conflict?"//*International Symposium on Language and Communication. Proceedings.* Vol. 1. Erzurum, 2012. Pp. 437–445).

E-mail: anna.chernenko@mail.ru

ГАННА ЧЕРНЕНКО — кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка (Україна). Авторка 75 наукових публікацій та більше 20 мас-медіа публікацій, що стосуються проблем когнітивної лінгвістики та соціолінгвістики. 20 з них присвячені мовній ситуації в Україні. Останні публікації, присвячені мовній ситуації: У пошуках соціолінгвістичної відповіді на мовне питання в Україні (за результатами експертного опитування) (Київ, 2010);

Прогнозування мовного конфлікту як соціолінгвістичне завдання//Мовознавство. 2011. № 2. С. 47–56; Language situation in Ukraine: Conflict prevention//Dialogue of languages – dialogue of cultures: Ukraine from a global point of view; forthcoming, München – Berlin, pp. 145–155); "Language policy: How to predict a conflict?"//International Symposium on Language and Communication. Proceedings. Vol. 1. Erzurum, 2012. Pp. 437–445).

E-mail: anna.chernenko@mail.ru

STANISLAV SHUMLIANSKYI is a Candidate of Sciences (PhD) in Political Sciences, Director of Molode Radio online radio station and projects coordinator at Media-M Youth Innovative Centre (Kyiv, Ukraine).

E-mail: shumlianskyi@yahoo.com

СТАНІСЛАВ ШУМЛЯНСЬКИЙ — кандидат політичних наук, директор онлайн-радіостанції «Молоде радіо», керівник проектів Молодіжного інноваційного центру «Медіа-М» (Київ, Україна).

E-mail: shumlianskyi@yahoo.com